

PROLEGOMENA DO BADAŃ NAD KULTURĄ BEZPIECZEŃSTWA

Juliusz Piwowarski

Abstract

Security is based on consolidated values that operates in three dimensions. These are for a defined, personal entity or entity that is a specific social collectivity: mental dimension (spiritual and psychosocial), legal and organizational, and mental. A phenomenon, which has the most pluralistic structure, hence adequate to attributes (transdisciplinarity, interdisciplinarity) of the discipline of security studies is security culture. The phenomenon itself, which is described within the term *security*, is identified depending on the context as one of following concepts: *state without danger*, *value*, *development process*, *development function*, and finally - as specific *social construct*.

Key words: safety culture, security, multidimensionality of security

Abstrakt

Bezpieczeństwo opiera się na utrwalonych wartościach, które realizują się w trzech wymiarach. Są to, dla określonego, osobowego lub stanowiącego określoną zbiorowość społeczną podmiotu, wymiar mentalny (duchowy i psychospołeczny), wymiar organizacyjno-prawny oraz wymiar materialny. Fenomenem o najbardziej pluralistycznej strukturze, a więc odpowiadającym atrybutom (transdyscyplinarność, interdyscyplinarność) dyscypliny *nauk o bezpieczeństwie* jest *kultura bezpieczeństwa*. Samo natomiast zjawisko określone terminem *bezpieczeństwo* jest identyfikowane w zależności od kontekstu jako jedno z następujących pojęć: *stan bez zagrożeń*, *wartość*, *proces rozwoju*, *funkcja rozwoju*, a wreszcie - jako określony *konstrukt społeczny*.

Słowa kluczowe: *kultura bezpieczeństwa, bezpieczeństwo, wielowymiarowość kultury bezpieczeństwa*

Wstęp

Współcześnie, jeśli chodzi o szeroko rozumiane *bezpieczeństwa* i związaną z nim przyszłość świata, stoimy przed dylematem prawdopodobnego starcia pomiędzy różnymi kręgami kulturowymi. Mówi o tym koncepcja, której autorem jest Samuel Huntington.¹ Koncepcja ta nie wyklucza jednak jeszcze innej możliwości - zaistnienia bezpieczeństwa kooperatywnego będącego skutkiem konsensusu pomiędzy różniącymi się od siebie cywilizacjami. Możliwością pośrednią są sojusze zawierane pomiędzy poszczególnymi kulturami, czy nawet tylko państwami należącymi do różniących się kulturowo kręgów cywilizacyjnych, tak jak ma to miejsce na przykład w przypadku Ameryki i Japonii.

Pojęcie *bezpieczeństwa* stanowi epifenomen zjawisk będących zagrożeniami. Dlatego też aby ukazać kompletną definicję *bezpieczeństwa* należy dokonać rekapitulacji tego kluczowego dla *kultury bezpieczeństwa* zakresu podstawowych zagadnień i aspektów.

Wiadomo, iż *bezpieczeństwo* może być ujmowane jako pożądany *stan bez zagrożeń*, traktujemy je także jako specyficzną i niezwykle ważną dla człowieka *wartość* (a zarazem *potrzeba*) pozwalającą na zaspakajanie naszych wszystkich innych potrzeb, a należą do nich *potrzeby braku* (*potrzeby podstawowe*) i *potrzeby rozwoju* (*metapotreby*, z *samorealizacją* na samym szczycie hierarchii potrzeb), dalej - jako *proces rozwoju* lub *funkcja rozwoju*, dzięki którym realizujemy nasz społeczny i personalny rozwój (co stanowi również *metapotrzebę* człowieka), a wreszcie - uważamy *bezpieczeństwo* za *konstrukt społeczny*, wynikający ze społecznych współzależności i interakcji.

Autor tej pracy proponuje związałą definicję zjawiska, określanego terminem *kultura bezpieczeństwa*:

***Kultura bezpieczeństwa* stanowi ogół utrwalonego, materialnego i pozamaterialnego dorobku człowieka, który służy jego militarnie i pozamilitarnie - czyli szeroko rozumianej obronności. Jest ona trychotomią, na którą składają się trzy strumienie: mentalno-duchowy, organizacyjno-prawny oraz materialny. *Kultura bezpieczeństwa* służy człowiekowi do realizacji następujących celów:**

^{*}(j. pol.) Wspólnota Niepodległych Państw, (j. ang.) *Commonwealth of Independent States* - CIS, (j. ros.) *Sodruzestwo Nezawisimych Gosudarstw* - SNG,

¹ S.P. Huntington, *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster Paperback, New York 1996.

1. Utrzymanie i kultywowanie, w odniesieniu do określonego indywidualnego bądź też zbiorowego podmiotu, stanu bez zagrożeń albo sprawowanie skutecznej kontroli nad pojawiającymi się zagrożeniami;
2. Odzyskiwanie *bezpieczeństwa* w sytuacji, gdy zostało ono utracone na skutek pojawienia się i wzrostu określonych zagrożeń w stosunku do danego podmiotu;
3. Optymalizacja dla określonego podmiotu, poziomu wielosektorowo pojmowanego bezpieczeństwa (*comprehensive security*);
4. Pobudzanie w społecznej i personalnej skali świadomości i przekonań o potrzebie samodoskonalenia i trychotomicznego rozwoju oraz kreowanie motywacji i postaw powodujących indywidualne oraz kolektywne działania zgodne z tymi przekonaniem, powodujące wzrost potencjału autonomicznej obronności indywidualnych oraz grupowych podmiotów bezpieczeństwa.

Kultura bezpieczeństwa towarzyszy rozwojowi człowieka od zarania dziejów, bez względu na to czy mamy tego świadomość czy też kreujemy to zjawisko intuicyjnie.

1. Kultura a kultura bezpieczeństwa i obronności

Mówiąc o kulturze bezpieczeństwa, należy zacząć od podstawy funkcjonowania ludzkich grup, wspólnot i całych społeczeństw, podstawy jaką stanowi wybudowana przez człowieka na przestrzeni długich, pracowitych i nie zawsze bezpiecznych tysiącleci kultura².

Kultura bezpieczeństwa to ogół utwalonego, pozamaterialnego i materialnego dorobku człowieka, który kreuje szeroko rozumiane, militarne i pozamilitarne czynniki obronności człowieka oraz tworzonych przez ludzi urządzeń i organizacji. Kultura bezpieczeństwa służy utrzymywaniu, odzyskiwaniu (gdy bezpieczeństwo utracono) i podwyższaniu poziomu bezpieczeństwa określonego podmiotu dzięki odpowiedniej jakości jego egzystencji oraz funkcjonowaniu w oparciu o proces ciągłego rozwoju.

Kultura bezpieczeństwa jest to zjawisko występujące w całości zasobów ogromnego dorobku kultury ludzkiej. *Kultura bezpieczeństwa* towarzyszy rozwojowi człowieka zapewne od zarania dziejów, bez względu na to czy mamy tego

² *Kultura* - ogół wytworów ludzi, zarówno materialnych, jak i niematerialnych: duchowych, symbolicznych. Najczęściej rozumiana jest jako całość duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa. Por. J. Kmita, G. Banaszak, *Společno-regulacyjna koncepcja kultury*, Instytut Kultury, Warszawa 1994.

świadomość czy też kreujemy to zjawisko w sposób intuicyjny. Znane są też bardziej rozbudowane definicje określające istotę fenomenu *kultura bezpieczeństwa*. Należą do nich definicje Mariana Cieślarczyka „kultura bezpieczeństwa jest to wzór podstawowych założeń, wartości, norm, reguł, symboli i przekonań, wpływających na sposób postrzegania wyzwań, szans i (lub) zagrożeń, a także sposób odczuwania bezpieczeństwa i myślenia o nim oraz związany z tym sposób zachowania i współdziałania podmiotów, w różny sposób przez te podmioty ‘wyuczonych’ i wyartykułowanych w procesach szeroko rozumianej edukacji, w tym również w naturalnych procesach wewnętrznej integracji i zewnętrznej adaptacji oraz w innych procesach organizacyjnych, a także w procesie umacniania szeroko (nie tylko militarnie) rozumianej obronności, służących w miarę harmonijnemu rozwojowi tych podmiotów i osiągnięciu przez nie najszerzej rozumianego bezpieczeństwa, z pożytkiem dla siebie, ale i otoczenia”³ oraz Stanisława Jarmoszko, gdzie kultura bezpieczeństwa jako wyraźnie zarysowująca się domena kultury towarzyszy człowiekowi od jego zarania. Jak zauważa wielu antropologów, z naszym Malinowskim na czele, zapewnienie bezpieczeństwa leżało u podstaw humanizacji i stanowiło *conditio sine qua non* nie tylko przetrwania gatunku ludzkiego, ale także rozwoju innych płaszczyzn ludzkiej kultury⁴,

Świadomość zagrożeń u doświadczającego podmiotu

Kultura bezpieczeństwa funkcjonuje w czterech możliwych sytuacjach świadomości i potencjalności doświadczającego podmiotu odniesionych do percepcji zagrożeń⁵:

1. Zagrożenie istnieje obiektywnie - podmiot posiada świadomość niebezpiecznej sytuacji i może reagować na nią.
2. Zagrożenie istnieje obiektywnie - podmiot jest nieświadomy realnie istniejącego niebezpieczeństwa.

³ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Wyd. AP, Siedlce 2010, s. 210.

⁴ S. Jarmoszko, *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), Aspra-JR, Warszawa 2010.

⁵ Dla porównania (autorzy tej pracy zastosowali nieco odmienną typologię przypadków aniżeli zaproponowany tu jako materiał porównawczy utwór naukowy L.F.K.): L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2012, s. 99.

3. Zagrożenie istnieje obiektywnie - podmiot zna sytuację, ale nie posiada możliwości w zakresie jednego, dwóch albo trzech filarów kultury bezpieczeństwa zareagowania na występujący właśnie rodzaj zagrożenia.
4. Zagrożenie nie istnieje - ale w tym jednak wypadku mogą wystąpić dwa warianty:
  - 4.1. dany podmiot może mieć świadomość braku zagrożenia; paradoksalnie, ta sytuacja też może w sobie kryć niebezpieczeństwo - chociażby zagrożenie stagnacją, spowodowane nadmiernym komfortem wynikającym z braku zagrożeń
  - 4.2 lub błędnie - mieć przeświadczenie o jego istnieniu, co niepotrzebnie obniża jego poczucie bezpieczeństwa i tym samym ogranicza możliwości działania podmiotu..

Powyższe cztery przypadki ilustrują w podstawowy sposób możliwości wystąpienia czterech poziomów świadomości stanu bezpieczeństwa danego podmiotu.

Podsumowanie

1. Lustrzane odbicie trzech wymiarów *kultury bezpieczeństwa* stanowią trzy filary (mentalny, organizacyjny i materialny) szeroko rozumianej i nie upraszczanej do wyłącznie militarnego ujęcia cechy danego podmiotu jaką jest jego *obronność*.
2. Łączenie fenomenu bezpieczeństwa z potencjałem obronności danego podmiotu tworzy komplementarny *dipol kultury bezpieczeństwa i obronności*. Jest on bliski opisowi zawartemu w jednej z definicji bezpieczeństwa, którą sformułował sekuritolog Leszek Korzeniowski: **„Bezpieczeństwo jest zdolnością do kreatywnej aktywności podmiotu i oznacza stan obiektywny polegający na braku zagrożenia”⁶**, [bądź też na jego skutecznej neutralizacji - aut.].
3. Autor niniejszego opracowania proponuje przyjęcie poniższej definicji bezpieczeństwa:

---

⁶ L.F. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem*, PŚB, Kraków 2000, s. 437.

Bezpieczeństwo, to dla danego jednostkowego lub zbiorowego podmiotu, dotyczący go wielowarstwowy fenomen i pojęcie, którego spektrum tworzą następujące komponenty

* pożądany stan, który oznacza dla danego podmiotu poziom efektywności kontroli nad możliwymi w danym miejscu i przedziale czasu zagrożeniami wartości istotnych dla tego podmiotu; inaczej mówiąc, bezpieczeństwo jest to stan odzwierciedlający wynik różnicy potencjałów - potencjał samoobronności danego z jednej i potencjał zagrożeń tego podmiotu z drugiej strony, istniejące w określonej czasoprzestrzeni, (epistemol.)

* wartość zaspakajająca nasze potrzeby braku (potrzeby podstawowe) oraz potrzeby wyższe, czyli nigdy nieustające potrzeby rozwoju (metapotrzeby) z samorealizacją na szczycie ich hierarchii, (aksjol.)

* proces rozwoju, który stanowi metapotrzebę człowieka, dzięki której realizowany jest personalny oraz społeczny wzrost potencjału podnoszącego autonomiczną obronność podmiotów bezpieczeństwa (ontol.)

* konstrukt społeczny, możliwy do przeciwstawienia różnym zagrożeniom efekt wynikający z istnienia społecznych więzów, ze współzależności oraz z interakcji zachodzących w danej zbiorowości ludzkiej będącej jednym z podmiotów bezpieczeństwa (socjol.).

4. Drugi i trzeci sposób rozumienia pojęcia *bezpieczeństwo* (wartość, proces rozwoju) pozwala porównywać to zjawisko do fenomenu określonego przez Mariana Cieślarczyka jako *kultura bezpieczeństwa i obronności*, a nawet zaryzykować, iż są one tożsame, w przypadku spełnienia założeń Kotarbińskiego i Rudniańskiego dotyczących konieczności jednoczesnego występowania czynników prakseologicznego i etycznego oraz równowagi pomiędzy nimi w *dipolu kultury bezpieczeństwa i obronności* (który skrótowo można określać terminem *kultura bezpieczeństwa*).

5. *Kultura bezpieczeństwa* opiera się na utrwalonych wartościach i procesach rozwoju odzwierciedlonych w jej trzech filarach, mentalnym (duchowym), organizacyjnym (racjonalnym) i materialnym w wymiarach indywidualnym i kolektywnym oraz w aspektach zewnętrznym i wewnętrznym odniesionym do bytu określonego podmiotu (obiektu badań), przy czym prawidłowo funkcjonujący filar pierwszy zawierający kulturę etyczną warunkuje prawidłowe funkcjonowanie dwóch pozostałych filarów.
6. Jak zauważa Leszek Korzeniowski na amerykańskich i angielskich uniwersytetach merytoryczna zawartość odpowiadająca dyscyplinie *nauki o bezpieczeństwie* posiada właśnie przedmiot o nazwie „kultura bezpieczeństwa”.⁷

Bibliografia:

1. Cieślarczyk M., *Fenomen bezpieczeństwa i zjawisko kryzysów postrzegane w perspektywie kulturowej*, [w:] *Jedność i różnorodność*, E. Reklajtis, B. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), ASPRA-JR, Warszawa 2010.
2. Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Wyd. AP, Siedlce 2010.
3. Jarmoszko S., *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), Aspra-JR, Warszawa 2010.
4. Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa 2007.
5. Kmita J., G. Banaszak, *Spoleczno-regulacyjna koncepcja kultury*, Instytut Kultury, Warszawa 1994.
6. Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2012.
7. Korzeniowski L.F., *Zarządzanie bezpieczeństwem*, PŚB, Kraków 2000.
8. Kroeber A., *Istota kultury*, PWN, Warszawa 2002.
9. Malinowski B., *Naukowa teoria kultury*, [w:] *Szkice z teorii kultury*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958.
10. Pidgeon N., *Safety Culture and Risk Management in Organization*, Cardiff 1991.

---

⁷N. Pidgeon, *Safety Culture and Risk Management in Organization*, Cardiff 1991.

11. Piwowarski J., *Bezpieczeństwo jako stan oraz jako wartość*, [w:] *Bezpieczeństwo jako wartość*, Materiały z II Konferencji Naukowej *Bezpieczeństwo jako wartość* z 18 kwietnia 2010, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2010.
12. Scruton R., *Kultura jest ważna. Wiara i uczucie w osaczonym świecie*, Zysk i S-ka, Poznań 2010.
13. Socha P. (red.), *Duchowy rozwój człowieka*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
14. Socha P.M., *Duchowość - zarys koncepcji dla psychologii religii*, „Przegląd religioznawczy”, 1995, nr 1.